

УДК 378.014.25:355.23

**AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA KURSANTLARDA
FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA
TIZIMLI, KOMPLEKS VA INDIVIDUAL YONDASHUVLARNING
METODOLOGIK ASOSLARI**

Xaydarov Kozimbek Abdixakimovich

Polkovnik, PhD, professor

O'R Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti

O'zbekiston, Toshkent

***Annotatsiya:** Maqolada aksiologik yondashuv asosida kursantlarda fuqarolik kompetensiyasini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Pedagogik strategiyalarni loyihalashda qo'llaniladigan tizimli, kompleks va individual yondashuvlar chuqur o'rganilgan. Ushbu yondashuvlarning mohiyati, tamoyillari, afzallik va kamchiliklari, shuningdek, ularni O'zbekiston ta'lim tizimi sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Fuqarolik kompetensiyasini shakllantirish tizimining modeli ishlab chiqilgan va uni amaliyotga joriy etish mexanizmlari bayon etilgan. Tadqiqot natijalari yuqori samarali pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishga metodologik asos yaratadi hamda O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.*

***Kalit so'zlar:** aksiologik yondashuv, fuqarolik kompetensiyasi, tizimli yondashuv, kompleks yondashuv, individual yondashuv, pedagogik strategiya, kursant, ta'lim tizimi, integratsiya, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim*

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИСТЕМНОГО,
КОМПЛЕКСНОГО И ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДХОДОВ К
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ГРАЖДАНСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
КУРСАНТОВ НА ОСНОВЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА**

Хайдаров Козимбек Абдирахимович

Полковник, PhD, профессор

Аннотация: В статье проанализированы теоретико-методологические основы совершенствования гражданской компетентности курсантов на основе аксиологического подхода. Подробно рассмотрены системный, комплексный и индивидуальный подходы, применяемые при проектировании педагогических стратегий. Раскрыты их сущность, принципы, преимущества и недостатки, а также возможности адаптации к условиям образовательной системы Узбекистана. Разработана модель формирования гражданской компетентности и описаны механизмы её практической реализации. Результаты исследования создают методологическую основу для разработки эффективных педагогических стратегий и способствуют развитию гражданского общества в Узбекистане.

Ключевые слова: аксиологический подход, гражданская компетентность, системный подход, комплексный подход, индивидуальный подход, педагогическая стратегия, курсант, образовательная система, интеграция, личностно-ориентированное обучение

**METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SYSTEMIC,
КОМПЛЕКСНОГО AND INDIVIDUAL APPROACHES TO
IMPROVING CIVIC COMPETENCE OF CADETS BASED ON THE
AXIOLOGICAL APPROACH**

Khaydarov Kozimbek Abdikhakimovich

Colonel, PhD, Professor

University of Military Security and Defense of the RU

Uzbekistan, Tashkent

Abstract: *The article analyzes the theoretical and methodological foundations for improving civic competence among cadets based on the axiological approach. The systemic, comprehensive, and individual approaches used in designing pedagogical strategies are examined in detail. Their essence, principles, advantages, and limitations are discussed, as well as the possibilities of adapting them to the conditions of the educational system of Uzbekistan. A model for the formation of civic competence is developed, and mechanisms for its practical implementation are described. The research results provide a methodological basis for developing effective pedagogical strategies and contribute to the development of civil society in Uzbekistan.*

Keywords: *axiological approach, civic competence, systemic approach, comprehensive approach, individual approach, pedagogical strategy, cadet, educational system, integration, learner-centered education*

Aksiologik yondashuvga asoslangan holda kursantlarda fuqarolik kompetensiyasini takomillashtirish – zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon samarali bo‘lishi uchun pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishda muayyan metodologik asoslarga tayanish zarur. Mazkur paragrafda biz aynan shu masalaga e’tibor qaratamiz va kursantlarda fuqarolik kompetensiyasini takomillashtirishga yo‘naltirilgan pedagogik strategiyalarni loyihalashtirishda qo‘llaniladigan uchta asosiy yondashuvni - tizimli, kompleksli va individual yondashuvlarni chuqur tahlil qilamiz. Biz ushbu yondashuvlarning mohiyatini, tamoyillarini, afzalliklari va kamchiliklarini, shuningdek, O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashuvchanligini ko‘rib chiqamiz. Bundan tashqari, mazkur yondashuvlarning amaliyotga joriy etish mexanizmlari ham batafsil yoritib beriladi. Ushbu tahlilning maqsadi - yuqori samarali pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish uchun metodologik asos yaratish va O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga hissa qo‘shishdir.

Tizimli yondashuv – bu obyektlarni o‘zaro bog‘langan elementlar majmui sifatida ko‘rib chiqadigan ilmiy metodologiya bo‘lib, ularning yaxlitligini

ta'minlaydi. Ta'lim sohasida tizimli yondashuv XX asrning o'rtalarida o'z rivojlanishini topdi va u ta'lim tizimiga yaxlitlik va maqsadlilikni kiritishga imkon berdi.

Tizimli yondashuvning tarixi, rivojlanishi va asosiy vakillari: Tizimli yondashuvning shakllanishiga Lyudvig fon Bertalanfi, Norbert Viner, Uilyam Ross Eshbi kabi olimlar katta hissa qo'shgan. Bertalanfi umumiy tizimlar nazariyasining asoschisi hisoblanadi, Viner esa kibernetika sohasida ish olib borgan va boshqaruv tizimlarining asosiy tamoyillarini ishlab chiqqan.

Umumiy tizimlar nazariyasi va uning ta'limga tatbiqi: Umumiy tizimlar nazariyasi turli xil tabiatdagi tizimlarning tuzilishi, funksiyalari va rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Ta'limga nisbatan bu nazariya, ta'lim jarayonini o'zaro bog'liq elementlardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bunda ta'lim maqsadi, o'quv mazmuni, metodlar, vositalar va tashkiliy shakllar o'rtasida uyg'unlik ta'minlanadi.

Ta'lim tizimining tashqi muhit bilan o'zaro ta'siri: Ta'lim tizimi tashqi muhit bilan doimiy o'zaro ta'sirda bo'ladi. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy omillar ta'lim tizimining maqsadlari, mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllariga ta'sir qiladi. Masalan, jamiyatning rivojlanish darajasi, mehnat bozorining talablari, davlatning ta'lim siyosati va milliy qadriyatlar ta'lim tizimining yo'nalishini belgilaydi.

Ta'lim tizimining barqarorligi va rivojlanishini ta'minlash mexanizmlari: Ta'lim tizimining barqarorligi va rivojlanishini ta'minlash uchun quyidagi mexanizmlar muhim ahamiyatga ega:

boshqaruv: Ta'lim tizimining maqsadlarini belgilash, resurslarni taqsimlash, jarayonlarni nazorat qilish va natijalarni baholash;

rejalashtirish: Ta'limning uzoq muddatli va qisqa muddatli rejalarini ishlab chiqish;

moliya: Ta'limni moliyalashtirish, resurslarni taqsimlash va ulardan samarali foydalanish;

kadrlar: Malakali o'qituvchilar va rahbarlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish va ularni rag'batlantirish;

innovatsiyalar: Ta'lim tizimiga yangi texnologiyalar, metodlar va dasturlarni joriy etish.

Fuqarolik kompetensiyasini shakllantirish tizimining modeli quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

Maqsad: Kursantlarda fuqarolik kompetensiyasini shakllantirish, ularning jamiyatda faol va mas'uliyatli ishtirok etishini ta'minlash.

Vazifalar:

kursantlarga fuqarolik jamiyati, inson huquqlari va davlat tuzilishi haqida bilim berish;

ularda muloqot, muzokara va qaror qabul qilish kabi fuqarolik ko'nikmalarini shakllantirish;

ularda vatanparvarlik, adolat, hurmat va mas'uliyat kabi fuqarolik qadriyatlarini tarbiyalash.

Mazmun: O'quv dasturlari, darsliklar, qo'llanmalar va boshqa o'quv materiallari.

Metodlar: Interfaol darslar, munozaralar, loyihalar, simulyatsiyalar, ekskursiyalar va o'yinlar.

Shakllar: Darslar, seminarlar, to'garaklar, klublar, konferensiyalar, aksiyalar va boshqa tadbirlar.

Vositalar: O'quv materiallari, texnik vositalar, internet resurslari va boshqa vositalar.

Natija: Fuqarolik kompetensiyasiga ega bo'lgan, jamiyatda faol va mas'uliyatli ishtirok etadigan, vatanparvarlik, adolat va hurmat kabi qadriyatlarga ega bo'lgan kursantlar.

Ushbu tizimning elementlari o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud. Masalan, maqsadga erishish uchun muayyan vazifalarni bajarish, muayyan mazmunni o'zlashtirish, muayyan metodlar va shakllardan foydalanish zarur.

Tizimning tashqi muhit bilan o'zaro ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. Jamiyatning talablari, davlatning siyosati va madaniy qadriyatlar fuqarolik kompetensiyasini shakllantirish tizimiga ta'sir qiladi.

Tizimli yondashuv pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishda bir qator afzalliklarni taqdim etadi:

- ta'lim jarayonini yaxlit ko'rish imkoniyati;
- strategiyaning barcha elementlari o'zaro bog'langanligini ta'minlash;
- strategiyaning samaradorligini oshirish;
- natijalarni aniq baholash imkoniyati;
- Biroq, tizimli yondashuvning kamchiliklari ham mavjud:
- Murakkablik;
- ko'p vaqt talab qilishi;
- statiklik (tizim o'zgarishlarga moslashmasligi mumkin).

O'zbekiston ta'lim tizimida tizimli yondashuvni qo'llashda quyidagi xususiyatlarni hisobga olish zarur:

O'zbekiston ta'lim tizimining tuzilishi, boshqaruv tizimi va o'ziga xos xususiyatlari;

tizimli yondashuvni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish yo'llari;

Kompleksli yondashuv – bu hodisalarni faqatgina alohida elementlar yig'indisi sifatida emas, balki ularning o'zaro bog'liqligi va ta'sirini hisobga olgan holda o'rganishni nazarda tutuvchi metodologik prinsipdir. Ta'limda kompleksli yondashuv o'quv jarayoniga ta'sir etuvchi turli omillarni hisobga olish, fanlararo aloqalarni o'rnatish va o'quvchilarda yaxlit dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan.

Kompleksli yondashuvning tarixi, rivojlanishi va asosiy vakillari: Kompleksli yondashuvning ildizlari qadimgi falsafaga borib taqaladi, ammo

uning ilmiy metod sifatida shakllanishi XX asrda tizimli yondashuv, kibernetika va informatsion nazariyaning rivojlanishi bilan bog'liq. Edgar Moren, Talcott Parsons, Pyotr Anoxin kabi olimlar kompleksli yondashuvning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Bilish nazariyasi va ijtimoiy bilishning ahamiyati: Kompleksli yondashuv bilish nazariyasiga asoslanadi, bu nazariya bilimning shakllanishi, tuzilishi va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi. Ijtimoiy bilish esa shaxsning ijtimoiy muhit, madaniyat va jamiyat bilan o'zaro ta'siri orqali bilim olish jarayonini o'rganadi. Ta'limda ijtimoiy bilishning ahamiyati o'quvchilarda ijtimoiy tajriba, qadriyatlar va me'yorlarni o'zlashtirishni ta'minlashda namoyon bo'ladi.

Ta'limga sotsiologik yondashuv va uning roli: Sotsiologik yondashuv ta'limni ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqadi va jamiyatning ta'limga ta'sirini o'rganadi. Sotsiologik yondashuv ta'limning ijtimoiy funktsiyalari, ta'limdagi tengsizlik, ta'limning ijtimoiy mobillikka ta'siri kabi masalalarni tahlil qilish imkonini beradi.

Ta'lim jarayoniga ta'sir etuvchi omillarni kompleks tahlil qilish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

ijtimoiy omillar: Ijtimoiy tuzum, siyosiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish, demografik vaziyat, migratsiya kabi omillar ta'limning maqsadlari, mazmuni va sifatiga ta'sir qiladi;

iqtisodiy omillar: Ta'limni moliyalashtirish darajasi, mehnat bozorining talablari, aholining turmush darajasi ta'limning imkoniyatlari va o'quvchilarning motivatsiyasiga ta'sir etadi;

siyosiy omillar: Davlatning ta'lim siyosati, ta'lim qonunchiligi, siyosiy barqarorlik ta'lim tizimining rivojlanish yo'nalishini belgilaydi;

madaniy omillar: Milliy qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar va ma'naviyat ta'lim mazmuni va metodlariga ta'sir qiladi.

Fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishda turli fanlarning integratsiyasi o'quvchilarda yaxlit dunyoqarashni shakllantirish va ularning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga tayyorlashga yordam beradi.

Tarix, huquq, siyosatshunoslik, sotsiologiya, falsafa, psixologiya va pedagogikaning integratsiyasi: Ushbu fanlar fuqarolik kompetensiyasining turli jihatlarini o'rganadi va ularning integratsiyasi o'quvchilarga fuqarolik haqida to'liq tasavvur beradi.

Fanlararo aloqalarni o'rnatish metodlari: Fanlararo aloqalarni o'rnatish uchun quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

integratsiyalashgan darslar o'tkazish;

fanlararo loyihalar tashkil etish;

turli fanlarga oid materiallardan foydalanish;

muammoli ta'lim metodlaridan foydalanish.

Fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishga oid integratsiyalashgan o'quv dasturlarini yaratish: Fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishga oid integratsiyalashgan o'quv dasturlari o'quvchilarga turli fanlar orqali fuqarolik haqida bilim berish va ularda fuqarolik ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishda kompleksli yondashuv quyidagi afzalliklarni taqdim etadi: ta'lim jarayoniga ta'sir etuvchi barcha omillarni hisobga olish imkoniyati; turli fanlarning integratsiyasi; o'quv jarayonining qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlash; kursantlarning bilimlarini kengaytirish va ularning dunyoqarashini shakllantirish.

Biroq, kompleksli yondashuvning kamchiliklari ham mavjud: murakkablik; ko'p vaqt talab qilishi; koordinatsiya qiyinligi; integratsiya uchun yetarli shart-sharoitlar mavjud emasligi.

O'zbekiston ta'lim tizimida kompleksli yondashuvni qo'llashda quyidagi xususiyatlarni hisobga olish zarur:

O'zbekistonning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy sharoitlari.

Kompleksli yondashuvni O‘zbekiston ta’lim tizimiga moslashtirish yo‘llari.

Amaliy misollar (O‘zbekiston ta’lim tizimida kompleksli yondashuv asosida amalga oshirilgan loyihalar).

Misol uchun, O‘zbekistonda “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” g‘oyasi asosida amalga oshirilayotgan islohotlar, ta’lim sohasida kompleksli yondashuvni qo‘llashning namunasidir. Bu islohotlar ta’limning milliy qadriyatlarga asoslanganligi, jamiyatning ehtiyojlariga mosligi va o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan.

Individual yondashuv - bu ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini (qobiliyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari, tajribasi) hisobga olishga qaratilgan prinsipdir. Individual yondashuv o‘quv jarayonini har bir o‘quvchining individual xususiyatlariga moslashtirish va ularning shaxsiy rivojlanishiga ko‘maklashishga qaratilgan.

Individual yondashuvning tarixi, rivojlanishi va asosiy vakillari: Individual yondashuvning ildizlari qadimgi pedagogikaga borib taqaladi, ammo uning ilmiy asoslari XX asrda shaxs psixologiyasi, differensial psixologiya va pedagogik psixologiyaning rivojlanishi bilan bog‘liq. Jan-Jak Russo, Iogann Geynrix Pestalotsi, Mariya Montessori kabi pedagoglar individual yondashuvning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan.

Shaxs psixologiyasi, differensial psixologiya va pedagogik psixologiyaning ahamiyati: Shaxs psixologiyasi shaxsning tuzilishi, rivojlanishi va xususiyatlarini o‘rganadi. Differensial psixologiya odamlar o‘rtasidagi individual farqlarni o‘rganadi. Pedagogik psixologiya ta’lim jarayonining psixologik asoslarini o‘rganadi. Ushbu fanlarning bilimlari individual yondashuvni amalga oshirish uchun zarurdir.

Ta’limga shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv va uning tamoyillari: Ta’limga shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv individual yondashuvning zamonaviy shakli bo‘lib, u quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

shaxsni hurmat qilish: Har bir o'quvchi noyob shaxs ekanligini tan olish va uni hurmat qilish;

individuallikni hisobga olish: Har bir o'quvchining qobiliyatlarini, qiziqishlarini va ehtiyojlarini hisobga olish;

faoliyatga yo'naltirilganlik: O'quv jarayonida o'quvchining faol ishtirokini ta'minlash;

hamkorlik: O'quvchi va o'qituvchi o'rtasida hamkorlik munosabatlarini o'rnatish;

ijodkorlik: O'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish.

Kursantlarning individual xususiyatlarini aniqlash uchun turli xil metodlardan foydalanish mumkin:

Qobiliyatlarni, qiziqishlarni, ehtiyojlarni, tajribani, o'rganish uslublarini va motivatsiyani aniqlash metodlari:

testlar: Intellekt, qobiliyatlar, shaxsiy xususiyatlarni aniqlash uchun;

so'rovnomalar: Qiziqishlar, ehtiyojlar va motivatsiyani aniqlash uchun;

kuzatuv: O'quv jarayonida o'quvchilarning xatti-harakatlarini kuzatish;

suhbat: O'quvchilar bilan individual suhbat o'tkazish, ularning fikrlarini bilish.

Har bir kursantning o'ziga xos "ta'lim yo'nalishini" yaratish: Olingan ma'lumotlar asosida har bir kursant uchun individual ta'lim yo'nalishi tuziladi, bu ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bertaalanfi L. fon. Umumiy tizimlar nazariyasi. – Moskva: Progress, 1969.

2. Viner N. Kibernetika yoki jonli va mashinada boshqaruv va aloqa. – Moskva: Sovetskoye radio, 1958.

3. Moren E. Kompleks fikrlashga kirish. – Parij: Seuil, 2005.

4. Parsons T. Ijtimoiy tizim. – Nyu-York: Free Press, 1951.

5. Russo J.-J. Emil yoki tarbiya haqida. – Moskva: Pedagogika, 1981.
6. Montessori M. Ilmiy pedagogika metodi. – Moskva: Pedagogika, 1997.
7. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi farmoni. – Toshkent, 2022.
9. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
10. Ibragimov X. Ta’limda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.